

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.32>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ БІЖЕНЦЯМИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ

Бисага Ю.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-8797-5665>*

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>*

Калинюк С.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бисага Ю.М., Бєлов Д.М., Калинюк С.С. Конституційне право людини і громадянина на правову допомогу та його реалізація біженцями за допомогою інституту адвокатури.

Вказується, незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних, політичних гарантій, основними, безперечно, є саме юридичні (гарантованість конституційних прав і свобод та неможливість їх скасування та обмеження, гарантування судового захисту прав та свобод, право кожного знати свої права і обов'язки, право на правову допомогу та ін.).

Автори роблять висновки, інститут адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина виступає одним із засобів для самообмеження державної влади шляхом створення та активного функціонування незалежного правозахисного інституту, що є активним актором процесу реалізації основної конституційної функції Української держави – реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина. Конституційно-правовий статус адвокатури дозволяє їй активно забезпечувати прав не тільки кожної особи, але і усього громадянського суспільства, ефективно реалізувати правозахисну функцію держави шляхом забезпечення належної взаємодії в діяльності органів державної влади та громадянського суспільства. Основними ознаками адвокатури в механізмі захисту прав біженців, що розкривають її сутність в механізмі надання правової допомоги є: 1) адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом прав біженців; 2) статус адвокатури спеціально визначений в Конституції України; 3) адвокатура активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер в механізмі захисту прав біженців; 4) в межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів біженців, як своїх клієнтів адвокати відіграють суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері.

Ключові слова: конституційне право людини і громадянина на правову допомогу, адвокатура, конституційно-правовий статус, біженці, внутрішньо переміщені особи, шукачі притулку.

Bysaga Y.M., Byelov D.M., Kalyniuk S.S. The constitutional right of a person and a citizen to legal aid and its implementation by refugees with the help of the advocacy institute.

It is indicated that, despite the importance of socio-economic, ideological, political guarantees, the main ones are undoubtedly the legal ones (the guarantee of constitutional rights and freedoms and the impossibility of their cancellation and limitation, the guarantee of judicial protection of rights and freedoms, the right of everyone to know their rights and obligations, the right to legal assistance, etc.).

The authors conclude that the institution of advocacy in the mechanism of protection of human and citizen rights and freedoms acts as one of the means for self-limitation of state power through the creation and active functioning of an independent human rights institution, which is an active actor in the process of implementing the main constitutional function of the Ukrainian state - the implementation and protection of rights and freedoms person and citizen. The constitutional and legal status of the bar allows it to actively ensure the rights of not only every person, but also of the entire civil society, to effectively implement the human rights function of the state by ensuring proper interaction in the activities of state authorities and civil society. The main features of advocacy in the mechanism of refugee rights protection, which reveal its essence in the mechanism of providing legal aid, are: 1) advocacy acts as a separate human rights institution for refugee rights; 2) the status of the bar is specifically defined in the Constitution of Ukraine; 3) the bar actively interacts with state authorities and institutions of civil society as an equal partner in the mechanism of protection of refugees' rights; 4) as part of their professional duty to protect the rights and interests of refugees, as their clients, lawyers play an essential role in the fair administration of justice. Being an active participant in the mechanism of law enforcement, occupying an independent place in the mechanism of justice, the bar performs (should perform) an important function of public control in this area.

Keywords: the constitutional right of a person and a citizen to legal aid, advocacy, constitutional and legal status, refugees, internally displaced persons, asylum seekers.

Постановка проблеми. В Україні останнім часом відбулися безпрецедентні явища – іноземна інтервенція, окупація, тероризм, намагання рф завоювати територію незалежної України. Вони мають соціальні наслідки, які призвели до великої кількості внутрішньо перемішених осіб та порушень прав людини. Таких громадян України зараз називають вимушеними переселенцями, що підкреслює мотиви їх переміщення – вони вимушені залишати свої домівки, щоб зберегти власне життя та життя близьких, щоб уникнути насилля та політично мотивованого переслідування за свої переконання [1, с. 10].

Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави, а ствердження і забезпечення цих прав і свобод є головним обов'язком держави [2]. В той же час, проголошення і закріплення їх в законах чи інших правових актах державних органів не має значення без реальних гарантій здійснення.

Незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних, політичних гарантій, основними, безперечно, є саме юридичні (гарантованість конституційних прав і свобод та неможливість їх скасування та обмеження, гарантування судового захисту прав та свобод, право кожного знати свої права і обов'язки, право на правову допомогу та ін.). Як підкреслює О. Мордовець, це зумовлено тим, що соціально-економічні, політичні та ідеологічні умови як такі ще не забезпечують реалізації прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають лише завдяки юридичній формі та організаційним зусиллям держави і суспільства [3, с. 278]. Аналогічну тезу висловлює О. Сичов, який стверджує, що поклавши на себе конституційний обов'язок щодо захисту прав і свобод громадян, держава тим самим покладає на себе й інший обов'язок – створення відповідних механізмів. У повному обсязі функцію такого захисту виконували та виконують саме органи адвокатури [4, с. 170].

Таким чином, на сьогоднішній час, вкрай актуальним питанням є питання конституційного право людини і громадянина на правову допомогу та, в першу чергу, його реалізація біженцями за допомогою інституту адвокатури, що і є метою даного дослідження.

Стан опрацювання проблематики дослідження. Значний внесок у розробку теоретичних засад організації та діяльності органів адвокатури, що можуть слугувати доктринальним підґрунтям дослідження, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: М.О. Баймуратов, О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Т.В. Варфоломеева, А.М. Колодій, В.П. Колісник, А.Т. Комзюк, В.В. Кравченко, М.В. Лошицький, С.І. Мінченко, Н.А. Мяловицька, О.В. Марцеляк, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, М.П. Орзіх, О.В. Синеокий, О.В. Скрипнюк, Л.В. Тацій, О.В. Тимошук, Ю.М. Тодика, О.Д. Тихомиров, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін. Проблематика поняття конституційно-правового статусу бі-

женців є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження багатьох сучасних науковців, зокрема: М. Алмаші, М. Громовчук, І. Лиски, Г. Москаля, А. Попка, Т. Фурдик та цілого ряду інших вітчизняних вчених-конституціоналістів. Крім того, значну увагу безпосередньо проблемі правового статусу біженців в Україні приділено у наукових працях С. Бритченка, О. Копиленка, О. Малиновської, Ю. Тодики, О. Фрицького, С. Чеховича та цілого ряду інших провідних вітчизняних та зарубіжних вчених.

Вклад матеріалу дослідження. Надання висококваліфікованої правової допомоги завжди було прерогативою адвокатів. Однак, на думку І. Черемних, з підвищенням уваги до забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина слід трактувати конституційне право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги більш широко, включаючи до систему надання такої допомоги поряд з адвокатами та особами, яким в установленому порядку дозволено займатися цим видом діяльності, також і нотаріусів, які здійснюють діяльність з реалізації публічно-правової функції держави щодо захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб [5, с. 34].

Право на отримання правової допомоги закріплено в 59 Конституції України. Тут міститься положення про те, що «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Поверхневий аналіз змісту цієї статті показує, що це право є правом особи. Воно належить і громадянам України, і іноземцям, і особам без громадянства. Крім того, право на кваліфіковану правову допомогу, в тому числі й безкоштовну, гарантується державою [6].

Забезпечення права особи на правову допомогу покладається на Україну через ратифіковані міжнародно-правові договори. Відповідно до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [7]. Право на правову допомогу, передбачене п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: «Кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [8]. Аналогічна норма закріплена у п. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [9]

Таким чином, конституційна гарантія права особи на правову допомогу в цілому відповідає положенням міжнародно-правових актів. В той же час, практично існують випадки неоднакового розуміння цієї конституційної норми, що підтверджується, зокрема, рішеннями Конституційного Суду України. В рамках тематики нашого дослідження, розглянемо їх детальніше.

Перше офіційне тлумачення ст. 59 Конституційний Суд України надав у справі про право вільного вибору захисника, за зверненням громадянина Г. Солдатова 16 листопада 2000 р. У цій справі вирішувалось питання чи може допускатись, як захисник працівник приватної юридичної фірми, з якою він уклав угоду-доручення на представництво його інтересів у кримінальній справі, в якого не має свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. Конституційний Суд України зазначив, що конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних [10].

Окрім того, на думку Суду, про загальність і невизначеність даного положення свідчить юридична норма ч. 2 ст. 63 Конституції України, де передбачено право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист. Саме том, керуючись нормами міжнародного права, Конституційний Суд України наголосив, що вираз «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» слід розуміти, як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист [10]. Що стосується ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», -

це одна із конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката – особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю [10].

Ще одне офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України Конституційний Суд України видав 30 вересня 2009 р., у рішенні по справі, про право на правову допомогу за зверненням І. Голованя, яке стосувалося питання чи має громадянин право на правову допомогу адвоката під час допиту його як свідка або у разі виклику для надання пояснень до державних органів та чи є це право однією з конституційних гарантій, що надає громадянину можливість вільно обирати своїм представником або захисником у будь-яких державних органах адвоката – особу, яка має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю.

За результатами розгляду цієї справи Конституційний Суд відмітив, що під поняттям «кожен», слід розуміти, всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Крім того, дана юридична норма є гарантована державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [11].

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є однією з юридичних (правових) гарантій реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому і полягає його соціальна значущість [11]. Це право в жодному випадку не може бути обмежено (ст. 64 Конституції України), воно є нормою прямої дії, і випадках, коли це право не передбачене іншими нормативно-правовими актами, воно повинно гарантуватися особі, бо Конституція України, має найвищу юридичну силу. Саме тому, за вірним твердженням суду, правову конструкцію «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [11].

Відзначимо, реформування інституту адвокатури завжди торкається двох напрямів: одна частина фахівців наполягає на адвокатській монополії в наданні юридичних послуг, тоді як інша залишає право на представництво інтересів громадян у судах будь-якої особи за наявності вищої юридичної освіти. Більшість українських експертів достатньо високо оцінюють шанси ухвалення урядом рішення про встановлення адвокатської монополії в країні. Це означатиме, за твердженням Т. Міськевича, що в перспективі виключно адвокат матиме повноваження здійснювати представництво інтересів клієнтів у судах у таких справах, як розлучення, розділ майна, аліменти, суперечки на предмет заповіту або спадку, житлові питання, проблеми з податковою, а також у всіх інших категоріях справ цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, де раніше представляти інтереси фізичних та юридичних осіб міг фахівець у галузі права (не адвокат) [12]. Недотримання даного положення, на думку багатьох вчених, суперечить міжнародним нормам і стандартам адвокатської діяльності, порушує державні гарантії відносно існування самої адвокатури як інституту, покликаного здійснювати захист від обвинувачення і надання правової допомоги. Головним прихильником даної позиції виступає, зокрема, Союз адвокатів України [13, с. 49].

При цьому, головним аргументом фахівців різних рівнів на підтримку таких змін виступає світова тенденція розвинутих правових систем, що вказує на формування єдиного ринку юридичних послуг і встановлення загальних правил його регулювання. Так, різною мірою адвокатська монополія поширена в ряді європейських країн, таких як Бельгія, Франція, Норвегія, Данія, Голландія, Португалія та ін. Німеччина, наприклад, має вже 50-річний досвід успішно діючої адвокатської монополії¹. Причому вона стосується не тільки представництва фізичних та юридичних осіб у суді, а й їх консультування.

¹ Правовий статус адвокатури в Німеччині визначений в Законі «Про правові послуги» що діє з 1959 року. Фактично, адвокатура незалежна і самоврядна з 1878 року. Монополія на надання правових послуг адвокатом встановлена з метою забезпечення прав громадян від недобросовісних правових послуг. При цьому німецьким законодавством передбачено страхування надання таких послуг. Цікаво, право Німеччини передбачає право громадян самостійно виступати у суді, проте на практиці відсоток таких справ дуже малий. Адвокат Німеччини, може виступати в будь-якому суді, незалежно від регіону країни, проте для представництва в Федеральному суді існують спеціально допущені адвокати, кількість яких становить 34-36 осіб на всю країну.

Великобританія – держава з найбільш стабільною правовою системою – свого часу теж ввела адвокатську монополію та розділила адвокатів на баристерів (представництво в судах) та солісіторів (правова робота поза судами) [14, с. 51]. Як приклад також можна навести практику функціонування адвокатської монополії серед азійських країн – Гонконг, Тайвань, Республіка Корея і Японія [15, с. 31].

Прихильники ідеї монополії в Українській державі стверджують, що саме в такий спосіб стане можливим введення єдиних стандартів надання правової допомоги, покращення роботи судів та правоохоронних органів і в Україні (зокрема, А. Джуська [16], В. Лінь [17, с. 72] та ін.). Зрозуміло, що запровадження новації підтримується практично всіма захисниками, які мають адвокатське посвідчення. Водночас безпосередньо адвокати запевняють, що майбутні зміни задовільнять не тільки їхні власні інтереси, а й служитимуть на користь громадян, які звертатимуться за юридичною допомогою: насамперед адвокат, на відміну від юриста або просто фахівця в галузі права, у разі скоєння ним правопорушення може бути притягнутий до відповідальності; таким важливим нюансом, як збереження свідчень, обмежений теж тільки адвокат; узагалі ж адвокат – це юрист, який здобув спеціальну освіту та має відповідну ліцензію для того, щоб здійснювати представництво інтересів громадян у судах. Важливо також, що адвокат обов'язково має відповідний попередній досвід роботи і це – наголошують адвокати – принципові відмінності адвоката від юриста [18, с. 13-14].

Слід відзначити, підготовка кадрів вищої кваліфікації в сфері юриспруденції відіграє неоціненну роль у забезпеченні органів державної влади, правосуддя та правопорядку спеціалістами-юристами. Декларацією всесвітньої конференції “Наука для XXI століття: нові зобов'язання” зроблено ставку на розвиток освіти, науки й сучасних технологій як єдиного способу уникнути глобальної ресурсної кризи й забезпечити благополуччя населення на нашій планеті. Очевидно, що необхідність руху України до європейських стандартів, інтеграції її у світовий освітній і науковий простір не викликає сумніву. Фактично від того, як відбувається підготовка національних кадрів, багато в чому залежить престиж вітчизняних освіти, науки й успіх такої інтеграції [19, с. 4].

В той же час, останнім часом ВНЗ України випускають досить значну кількість правників (часто із суто комерційного інтересу)¹. У результаті на ринок праці виходить маса «молодих спеціалістів» з відповідними дипломами, рівень знань та умінь яких, м'яко кажучи, є незадовільним. Їхня практика негативно позначається на рівні правової культури в країні. Тому саме перекваліфікація та долучення до лав адвокатів, на думку лобістів монополії, спонукатиме зацікавлених юристів відповідати високим вимогам інституту адвокатури, що, у свою чергу, забезпечить підвищення якості роботи, відповідальності та гарантії професійної діяльності захисника, а отже, створить умови для добросовісної конкуренції на вітчизняному ринку надання юридичних послуг [20, с. 12].

Відзначимо, перспектива пристосування до нових вимог монополізації була сприйнята вкрай негативно в колах практикуючих юристів, серед яких, чимало дійсно талановитих і знаючих свою справу фахівців. Незадоволення, насамперед, викликає необхідність понести істотні витрати на складання спеціалізованого платного іспиту та проходження затребуваного стажування як умови присвоєння статусу адвоката. Разом з тим, фахівці розглядають таку диверсифікацію та реструктуризацію ринку не стільки як “фільтр” на професіоналізм, скільки як необхідний крок на шляху інституціонального формування адвокатури – важливої складової правового суспільства. Адже саме розвиток державних інституцій у наш час є запорукою благополуччя сучасної держави [21, с. 376].

Відмітимо також, що прихильники надання права представляти інтереси особи в суді всім правникам, погоджуючись з тим, що захисник повинен бути кваліфікованим фахівцем і професіоналом, відстоюють право особи, яка звернулася за правовою допомогою, на вільний, самостійний вибір захисника і створюють незалежні, добровільні адвокатські асоціації, об'єднання, бюро, контори, посилаючись на відповідне законодавство України [22, с. 201].

В той же час, надання обвинувачуваному або підсудному можливості вибирати собі захисника зі складу високопрофесійних адвокатів, на нашу думку, не може розглядатися як обмеження чи порушення конституційних прав особи. Таке положення, навпаки, є гарантією того, що людина отримає

¹ Сьогодні в Україні налічується більше 190 вищих учбових закладів, що готують юристів на різних рівнях. Це вузи як державні, так і приватні. Але є і негативні риси в бурхливому зростанні юридичної освіти. Зокрема, на підготовку юристів переорієнтовувалися багато закладів, де до недавнього часу готували фахівців зовсім інших профілів – товарознавців, інженерів. Ці моменти вже самі по собі свідчать про необхідність радикального перегляду стратегії підготовки юридичних кадрів як в масштабах країни, так і в місцевих регіонах.

кваліфіковану правову допомогу. Відзначимо також, що у розвинених європейських демократичних державах, а також у законодавстві США, закріплено положення про те, що надання обвинувачуваному або підсудному можливості самостійно вибирати собі захисника зі складу колегій не є порушенням прав останнього. Законодавство іноземних країн не містить поряд з терміном «адвокат» термін «інші фахівці в галузі права», надаючи їм такі самі функції [23, с. 29].

За вірним твердженням М. Шольца, правова система має слугувати основою функціонування будь-якого суспільства і саме на правників покладається реалізація найважливішого елемента цього процесу – верховенства закону. Це пояснюється тим, що правник має працювати на два фронти: з одного боку представляти інтереси свого клієнта, а з іншого – інтереси правосуддя. Аби уникнути конфлікту між двома групами інтересів, високий фах юриста має бути поза сумнівом. Досягти ж цього можна, лише встановивши однакові правила гри для всіх, хто представлятиме своїх клієнтів у суді. При цьому, під однаковими правилами він пропонує розуміти доступ до професії, контроль за належним виконанням обов'язків, дисциплінарну відповідальність тощо. Виконання ж цих умов усіма представниками професії має гарантуватися шляхом установаження відповідного нагляду, який можливий лише у певній системі, тобто монополії. Отже, альтернативи адвокатській виключності, на думку експерта, для України немає [24, с. 2].

Тим же, кого бентежить саме слово «монополія», фахівець додатково поясняє, що виключне право не передбачає ні обмеження доступу до професії, ні зменшення конкуренції, ні підвищення цін на правничі послуги. Прозорі та зрозумілі умови долучення до професійної спільноти забезпечать неабияку змагальність усередині системи і, відповідно, здешевлення юридичних послуг [24, с. 3].

За словами Г. Баллебай-Окхольма, основним аспектом, який виправдовує нагляд за окремими представниками професійної спільноти в межах цілісної системи (один з елементів монополії), є об'єктивна неможливість оцінити якість надання правових послуг. У випадку програної справи, клієнт не має змоги визначити: чи то адвокати виконали свою роботу неналежно, чи то справу взагалі неможливо було виграти в судовому порядку [25, с. 3].

Якщо відкинути другу причину, перед охочим отримати правову допомогу постають два ризики: моральний, тобто вірогідність того, що адвокати не виконають усіх необхідних дій для захисту, та загроза недобросовісності. Її суть полягає в тому, що якщо клієнт не спроможний оцінити якість послуг, навіщо надавати якісні послуги, коли за ту ж плату можна надати послуги нижчої якості? Убезпечити клієнта від цих ризиків мають репутація компанії, вибіркове тестування окремих адвокатів, а також гарантії, котрі, на жаль, так само як і якість, є оціночною категорією. Отже, єдиним виходом є нагляд у рамках монополії. При цьому, як відзначає С. Бігун, монополія дозволяє підвищити якість при збереженні конкуренції. Якісна ж правова допомога є запорукою належного функціонування правової системи в цілому. Ефективна правова система є запорукою ефективної економіки країни. Тому шукати відповідь на запитання: «Чому одні країни багатші за інші?» необхідно не в економічній, а в юридичній царині [26, с. 4].

Таким чином, як бачимо, правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складання позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних і недержавних органах, захист від обвинувачення.

Конституційний Суд України в уже цитованому нами рішенні зміст права на правову допомогу розкриває як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [27]. Разом з тим, у правничій літературі висловлені критичні зауваження щодо використання терміну «юридичні послуги» у кримінальному судочинстві. Так, зокрема, Т. Варфоломеева відмічає, що таке ставлення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг, що на думку автора є неприпустимим [28, с. 38]. Т. Варфоломеева також зазначає, що Конституція України розрізняє поняття захисту і правової допомоги [29, с. 4]. А. Чебаненко вважає, що «надання правової допомоги» і «правові послуги» принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше – це вид професійної діяльності, друге – різновид підприємницької діяльності [30, с. 28].

О. Банчук, М. Демкова включають до складу правової допомоги соціально-юридичні послуги, безоплатну правову допомогу та правові послуги. На їх думку, саме така система правової допомоги дозволить забезпечити права людини в Україні. Це буде означати, що до суб'єктів надання різних видів правової допомоги (правових послуг, безоплатної правової допомоги та соціально-юридичних послуг) законом будуть пред'являтися певні освітні вимоги та вимоги щодо компетентності. Встановлення

таких вимог унеможливить надання правових послуг будь-якими фізичними або юридичними особами, а соціально-юридичних послуг – державними, комунальними спеціалізованими підприємствами, установами та закладами соціального обслуговування, юридичними особами, які не мають на меті отримання прибутку, фізичними особами [31, с. 10].

У межах стандартів ООН існує дещо розширене тлумачення права на правову допомогу. Зокрема, це правова консультація бідним і незаможним особам, юридична допомога будь-яким законним способом та вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта та право на отримання правової допомоги в судах. У понятті правової допомоги об'єднують різні види правової допомоги, яка надається безкоштовно та за плату [32, с. 255].

Рада Європи правову допомогу тлумачить як можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, право відшкодувати усі судові витрати, понесені особою, якій надається правова допомога у ході захисту своїх прав (гонорар адвоката, судового збору, витрат на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на перекладача) [33, с. 3]. Від поняття правової допомоги розмежоване поняття правової консультації, яка передбачає забезпечення особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержання необхідної правової консультації з усіх питань.

Не можемо залишити поза увагою того факту, що за умови існування вже двох офіційних тлумачень даної статті 59 Конституції України на практиці до тепер виникають певні суперечності, щодо питань обрання саме суб'єкта надання правової допомоги та відшкодування судових витрат за надані послуги. Зокрема, звернення Приватного малого підприємства – фірми «Максима» до Конституційного Суду України в 2013 р., стосувалося питання, неоднозначного застосування ч. 1 ст. 59 Конституції України щодо права кожного на правову допомогу та на вільний вибір захисника своїх прав, що має наслідком, відмову у відшкодуванні в господарському суді судових витрат на юридичні послуги, надані не адвокатом, а іншим фахівцем у галузі права, і призвело до порушення конституційного права на правову допомогу та обмеження конституційного права на вільний вибір захисника. Конституційний Суд України у своєму рішенні вказав, що у контексті ст. 59 Конституції України, до складу судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі у господарському судочинстві, належать суми, сплачені такою особою, якщо інше не передбачено законом, лише за послуги адвоката [34].

Оскільки, у ст. 55 Конституції України передбачається, що «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [35], в контексті тематики нашого дослідження актуальним є аналіз практики Європейського суду з прав людини, щодо звернень громадян України з порушенням права на правову допомогу. Так, зокрема, на порушення права на правову допомогу Європейський суд з прав людини вказав у справах Яременко проти України» [36], Балицький проти України) [37], Єрохін проти України) [38]. Розглядаючи дані категорії справ Європейський суд з прав людини наголосив, що встановлені його практикою принципи, відповідно до яких право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист його інтересів, у разі необхідності – призначеним державою захисником, хоча й не абсолютне, є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Як правило, підозрюваному доступ до захисника повинен надаватись з його першого допиту міліцією, якщо тільки з огляду на конкретні обставини кожної справи не впливає, що для обмеження цього права існували вагомні причини. Право особи на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо викривальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження. Хоча обвинувачений у кримінальному провадженні може за різних обставин відмовитися від свого права на захист його інтересів, така відмова не може суперечити будь-якому важливому суспільному інтересу, повинна бути однозначно встановлена, та має супроводжуватись мінімальними гарантіями, що відповідають важливості такої відмови.

Разом із тим дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Адже права, передбачені п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є складовим елементом загального поняття справедливого судового розгляду, що охоплює й випадки здійснення цивільного судочинства. Європейський суд з прав людини не відносить право на правову допомогу у справах про цивільні права та обов'язки до загальних вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про справедливе судочинство. Пункт 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосується тільки кримінального

процесу. Виходячи з рішення Європейського суду з прав людини, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод може в деяких випадках примушувати державу забезпечити надання допомоги через адвоката, коли вона необхідна для здійснення реального доступу до правосуддя або якщо у визначених категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим згідно з внутрішнім законодавством деяких держав-учасниць, або внаслідок складності процесу [39, с. 51]. Отже, враховуючи рішення Європейського суду з прав людини, поняття права на правову допомогу набуває більш широкого трактування, ніж у п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виходячи із того, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України, а рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання, що передбачено ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [40, с. 13], можна зробити висновок, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань Україна повинна забезпечувати кожній особі право на правову допомогу як під час провадження у кримінальних справах, так і під час судового провадження за іншими категоріями судових справ.

Відмітимо, факт закріплення права на правову допомогу в Конституції України робить це право основним, конституційним, таким, що підлягає конституційному регулюванню та конкретизації в інших галузях, головним чином, матеріального цивільного, кримінального та процесуального права. У нашому випадку слід було б зробити аналіз проаналізувати та нормативний характер права на отримання юридичної допомоги адвокатурою в конституційному праві. При цьому варті уваги такі принципово важливі положення, що відносять дане право до предмета правового регулювання в конституційному праві:

1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер. Це право впливає з самого законодавчого акту. Конституція визнала це право як реально існуюче закріпивши в трактуванні: «кожен має право»;

2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи [41, с. 48]. У науковій юридичній літературі під ним розуміється єдність прав, свобод і обов'язків людини. Тому право на отримання правової допомоги серед інших основних прав і свобод складає основу правового статусу особи і як конституційне право має найвищу юридичну силу та підлягає підвищеному захисту [39, с. 12];

3) положення про правову допомогу в Конституції є правостановлюючою нормою. Воно встановлює позитивне юридичне право, й служить цілям гарантування, охорони та захисту всіх конституційних прав і свобод, спрямоване на регламентацію заходів юридичної відповідальності;

4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той факт, що воно було здійснено матеріальною конституційною нормою. Ця особливість впливає із загального характеру конституційного регулювання основних прав і свобод людини і громадянина. Процесуальні норми інституту прав і свобод, включаючи право на отримання правової допомоги, містяться в цивільному процесуальному, кримінальному процесуальному, адміністративному та інших галузях права;

5) право на правову допомогу не може бути обмежене. Так, зокрема, статтею 64 Конституції України закріплено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [42].

Разом з тим, відзначимо, право на отримання правової допомоги шляхом звернення до органів адвокатури не є абсолютним. Межами в його реалізації є права і законні інтереси інших осіб: громадянин не може користуватися цим правом з метою порушення прав інших. Адже, за твердженням К. Чижмарь, отримувати кваліфіковану юридичну консультацію можна не тільки з метою реалізації свого права, але і з метою зловживання правом, тобто, використання суб'єктивного права всупереч з його соціальним призначенням тягне за собою порушення охоронюваних законом прав та інтересів особи, суспільних і державних інтересів [43, с. 99]. Отже, право на отримання правової допомоги має межі свого здійснення і не може бути використано з метою нанесення шкоди правам і законних інтересів інших осіб. І цю обставину адвокат повинен враховувати при реалізації своїх прав та виконанні обов'язків [44, с. 23];

6) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважувачий, а не зобов'язувачий характер. Очевидний також ряд гарантуючих норм, що стосуються всіх прав і свобод.

Це пов'язано з тим, що держава, сприяючи формуванню громадянського суспільства в Україні, прагне надати людині максимальну ступінь свободи і дає особистості право самій приймати рішення про використання або не використання конституційного права. В останньому випадку, за твердженням В. Букача, визначальне значення має загальна правова культура населення, підвищенню якої в нашій державі в даний час, на жаль, не приділяється належної уваги [45, с. 11].

Висновки. Таким чином, інститут адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина виступає одним із засобів для самообмеження державної влади шляхом створення та активного функціонування незалежного правозахисного інституту, що є активним актором процесу реалізації основної конституційної функції Української держави – реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина. Конституційно-правовий статус адвокатури дозволяє їй активно забезпечувати прав не тільки кожної особи, але і усього громадянського суспільства, ефективно реалізувати правозахисну функцію держави шляхом забезпечення належної взаємодії в діяльності органів державної влади та громадянського суспільства. Основними ознаками адвокатури в механізмі захисту прав біженців, що розкривають її сутність в механізмі надання правової допомоги є: 1) адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом прав біженців; 2) статус адвокатури спеціально визначений в Конституції України; 3) адвокатура активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер в механізмі захисту прав біженців; 4) в межах професійного обов'язку захисту прав та інтересів біженців, як своїх клієнтів адвокати відіграють суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Свящук А.Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності. *Навчальний посібник*. Х., 2018. 325 с.
2. Кравчук К.Г. Правоохоронна діяльність: проблема загальнотеоретичного визначення. *Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (10.10.2012)* – Секція № 6. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387%3A111012-07&catid=52%3A6-1012&Itemid=64&lang=ru.
3. Теория государства и права. *Курс лекций* / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М.: Юрист, 1997. 672 с.
4. Сычев, О.М. Современные тенденции развития законодательства о нотариате. *Закон*. 2009. № 10. С. 169–184.
5. Черемных И.Г. Российский нотариат: прошлое, настоящее, будущее. М., 1999. 240 с.
6. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова [...] Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/paran54#n54>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря [...] Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>.
12. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 берез. 2005 р.*; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов, ред.) та ін. Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. с. 51–56.
13. Бронз І. Еще раз о реформировании адвокатуры Украины. *Адвокат*. 2005. № 12. С. 48–52.
14. Уолкер Р. Английская судебная система. М., 2007. 312 с.

15. Организация адвокатуры в зарубежных странах. М., 1972. 180 с.
16. Джуська А.В. Конституційне право людини на правову допомогу у світлі рішень Конституційного Суду України. *Конституція України: шляхи вдосконалення [Текст]: матеріали круглого столу (Київ, 26 червня 2015 р.)*. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 23-24.
17. Лінь В.В. Проблеми реформування адвокатури в Україні. *Закон і право*. 2005. № 9. С. 72–74.
18. Сафулько С. Адвокатура вне пирамиды иерархии. *Зеркало недели*. 2005. № 9 (537). С. 12–15.
19. Комплексна експертиза дисертаційних робіт: економічні спеціальності / Укладачі: Кизим М.О., Загорський В.С., Шкарлет С.М., Тищенко О.М. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. 120 с.
20. Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету. *Віче*. № 22, листопад 2013. С. 12–16.
21. Атамасов А.В. Порядок надання безоплатної правової допомоги адвокатами згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 376–380.
22. Книгін К.Г. Суб'єкти договору надання правових послуг адвокатом. *Актуальні проблеми держави і права*. О., 2012. Вип. 66. С. 200–208.
23. Гошовська Т.В. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 9. С. 28–34.
24. Беляєва К., Переконати спільноту в необхідності адвокатської монополії спробують закордонні економісти. *Закон і бізнес*. № 24 (1820). С. 1–8.
25. Баллебай-Окхольм Г., Які ризики містить монополія адвокатури? *Закон і бізнес*. № 49 (1243). С. 3–6.
26. Алексеев Н.Н. Науки общественные и естественные в историческом взаимоотношении их методов. Очерки по истории и методологии общественных наук. *Уч. зап. Императорского Моск. Ун-та. Отд. Юрид.* Вып. 38. М., 1912. С. 23–25.
27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова [...] Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/paran54#n54>.
28. Варфоломєєва Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т.В. Варфоломєєва. – К.: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.
29. Варфоломєєва Т.В. Суб'єкт надання правової допомоги. *Адвокат*. 2001. № 6. С. 3–5.
30. Чебаненко А.М. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці». *Закон і Бізнес*. 2001. № 7 (17-23 лютого). С. 28.
31. Банчук О.А. Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України. К.: Факт, 2004. 336 с.
32. Основні положення про роль адвокатів: ООН; Положення, Міжнародний документ від 01.08.1990. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_835.
33. Резолюция (78) 8 «О юридической помощи и консультациях», принята Комитетом Министров Совета Европы 2 марта 1978 года. *Российская юстиция*. 1997. № 6. С. 3.
34. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства [...] Конституційний Суд; Рішення від 11.07.2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-13>.
35. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
36. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України». URL: <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
37. Рішення ЄСПЛ у справі «Балицький проти України». URL: <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
38. Рішення ЄСПЛ у справі «Єрохіна проти України». URL: <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
39. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. К.: «ІКЦ «Леста»», 2005. 116 с.
40. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Адвокат у цивільному процесі: Наук.-прак. посіб. К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2006. 212 с.
41. Антонович М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект. *Наукові записки*. Т. 18. Правничі науки. К.: НаУКМА, 2000. С. 22–25.
42. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації. *Право України*. 2001. № 12. С. 18–22.

43. Чижмарь К.І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: Дис... наук. ступ. докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02. – Конституційне право; муніципальне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. К., 2015. 398 с.
44. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження. *Право України*. 2002. № 4. С. 22–25.
45. Букач В. Зміст конституційних прав і свобод громадян. *Право України*. 2001. № 9. С. 8-10.
46. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301–310.
47. Белов Д.М., Белова М.В. Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Аналітично-порівняльне право*. № 6. 2022. С. 42–49.
48. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.
49. Белов Д.М., Белова М.В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 47–53.
50. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Нечипорук К.О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 380–387.